

Носенко Олександр Володимирович

Аспірант

Основні цінності влади: суперечливий характер соціального існування.

В статті розглядаються позитиви і негативи влади через призму таких моральних цінностей як добро і зло. Висвітлюються переваги і умови застосування влади в сучасному суспільстві.

На сучасному етапі свого розвитку людство зіткнулось з низкою проблем, які потребують нагального вирішення. Вони стосуються різних сфер суспільства і перебувають в полі діяльності майже всіх наук. Ці проблеми мають як регіональний, місцевий характер, так і глобальний. Ними є: екологічна криза, демографічний вибух, міждержавні і внутрішньодержавні військово-політичні конфлікти, використання ядерної зброї, вичерпання ресурсів землі, соціально-економічна нерівність тощо. Шляхи вирішення цих проблем шукають, звичайно, на міжнародному і державному рівнях окремих країн. Основну роль в подоланні цих проблем відводиться владі, як найголовнішій політичній цінності. Та чи завжди влада спонукає до пошуку шляхів подолання перелічених проблем? Можливо, вона і є джерело їх виникнення?

У економічно найрозвинутіших країнах світу еталоном політичного устрою являється демократія. Як відомо, демократія – це делегування частини прав і свобод громадян саме державній владі з метою забезпечення якісних умов власного життя. Ніби все ідеально продумано, але чому на практиці маємо зовсім інше? Не потрібно «піднімати голову до гори». В повсякденному житті ми ледве не кожен день стикаємося з «владарюванням» – на роботі, в сім'ї, побуті. Влада стає як об'єктом бажань, так і центром нарікань. Її бояться і про неї мріють, про неї говорять і її замовчують, її використовують і їй підкоряються. Звідки береться цей дуалізм? Який механізм її функціонування? Чому вона супроводжує людство на протязі всього існування? Щоб відповісти на ці питання спочатку потрібно з'ясувати саму сутність влади.

Влада – одне із ключових, найбільш масштабних, багатогранних і визначних явищ в житті суспільства. Тільки в російській мові вона описується, оцінюється і характеризується більше п'яти тисячами понять. Існує наука, об'єктом дослідження якої є влада. Вона називається кратологія (від грец. «kratos» – влада і «logos» – вчення). Потрібно зазначити, що дослідження влади не завжди проводилось інтенсивно, а іноді і, взагалі, не відбувалось. Пов'язано це було із ступенем потреби і зацікавленості її розгляду. Справа в тому, що влада передбачає наявність як суб'єкта (того, хто застосовує владу), так і об'єкта (до чого чи до кого її застосовують). Саме першому не завжди вигідно поширювати інформацію про власне «владарювання», а другому – бути в ролі підкореного. «Вимога, щоб суб'єкт влади усвідомлено застосовував владу і виявляв волю до влади, так само як вимога, щоб об'єкт влади усвідомлював себе об'єктом влади, є радше ідеальним типом владних взаємин: усвідомлення себе суб'єктом чи об'єктом влади у багатьох випадках є тільки частковим або відсутнім взагалі»¹. Не останню роль у владних стосунках, зокрема політичних, відіграють тип державного устрою, політичного режиму, державного правління тощо. У Радянському Союзі вчення про владу переважно замовчувалось, або обговорювалось в позитивних тонах. «Колишнім дореволюційним, а особливо Радянській владі зовсім не хотілось привертати велику увагу людей до своєї, м'яко кажучи, не дуже вдалої політики, та і не яскравої практики правління, не хотілось беззаперечного викриття і осуду своєї однобічності, некомпетентності, непрофесіоналізму, викриття барства і байдужості до долі підданих. Не хотілось переосмислення ними власних реалій і їх протесту проти зловживання владою, становищем і незаслуженими благами владарюючих і їх оточення»². Все ж таки, потрібно віддати належне багатьом вченим, які так чи інакше в своїх працях звертались до проблем влади. Ними є: В. Афанасьєв, І. Ісаєв, Д. Видрін, В. Пугачов, Г. Шахназаров, М. Азаров та ін. Були написані такі праці як: Ю. Феофанов «Бремя власти» (М. 1990 р.), Ф. Бурлацький і В. Мушинський «Народ и власть» (М. 1986 р.), В. Халипов «Власть. Основы кратологии» (М. 1995 р.) т. ін.

Визначень поняття влади в наш час існує дуже багато. Для Томаса Гоббса, наприклад, влада виступає як засіб досягнення Блага в майбутньому, і саме життя є вічне стремління до влади, що завершується лише зі смертю. В сучасній російській юридичній літературі влада розглядається «по-перше, як необхідна функція будь-якого колективу з приводу керівництва своїми членами для налагодження спільної діяльності, по-друге, влада характеризується як організована сила, яка забезпечує єдність дій і стійкий порядок в суспільстві, по-третє, влада визначається як реальна здатність здійснювати свою волю, нав'язувати її іншим за допомогою спеціальних владних методів. Існують і інші підходи до визначення влади, які віддзеркалюють ті чи інші сторони цього комплексного і багатогранного явища»³.

Філософський енциклопедичний словник дає таке визначення: «Влада – це здатність спрямовувати процеси, події, дії та поведінку людей у бажаному напрямі»⁴. Також владу визначають як «реальну здатність соціального суб'єкта здійснювати свою волю, впливати на діяльність і поведінку людей за допомогою певних засобів – авторитету, права, насильства тощо»⁵.

Влада є найголовнішою політичною цінністю. Відповідно політичну владу можна визначити як «реальну здатність одних людей проводити свою волю стосовно інших за допомогою правових і політичних норм»⁶.

Одне із найбільш поширених уявлень про владу – розуміння її як примусу: «Влада безвідносно до форм свого зовнішнього прояву по суті завжди примусова, бо так чи інакше направлена на підкорення волі членів даного колективу, пануючій чи керуючій в ньому єдиній волі»⁷. Влада може бути законною і незаконною, правовою і не правовою, здійснюватись за допомогою примусу і насильства чи переконання і підтримання. Тоді виникає питання стосовно легітимності влади, тобто наявності правового підґрунтя цього процесу.

На думку російського дослідника В. Амеліна владу не можна зводити лише до примусу і насильства: «Справа в тому, що влада виявляється не повною, коли суб'єкт не досягає поставлених цілей. Якщо бажані результати не

досягнуті, то колосальні труднощі, пов'язані з переборюванням протидії інших людей, свідчить не про тріумф влади, а про її збитковість»⁸.

Інший російський мислитель-теоретик Т. Болл притримується думки, що влада – це суперечливе поняття і кожен трактує її лише з власної точки зору і з власного досвіду. Головну роль він відводить політичному дискурсу і владному переконанню. «Теза про сутнісну суперечливість концепту влади ґрунтується на тому, що до цих пір фактично не було знайдено взаємної згоди відносно змісту і застосування даного концепту[...] Час від часу неузгодженість проявляється більш активно, і це особливо відноситься до дискусій з приводу поняття влади. Важливо пам'ятати, що такі протиріччя не можна вирішити ні указом чи силою зброї, ні зміною ідеології, а можна тільки завдяки присутній людині влади особливого роду – влади розуму, аргументації і переконання»⁹.

Отже, наведені положення ще раз переконують нас в тому, що влада – це багатогранне поняття, яке не має однозначного підходу до власного тлумачення. Саме тому, на наш погляд, оригінальним і досить дієвим є її визначення і використання з точки зору таких духовних цінностей як добро і зло.

Добро, як правило визначають як нормативно-оціночне явище духовності, яке в загальній формі відображає те, що має бути позитивним в житті суспільства, людських цілях, вчинках. Добром можна назвати здатність людини творити благо на користь суспільства чи іншої людини. А явища, які спричиняють руйнування суспільного буття називають злом. Влада, таким чином, є добром тоді, коли приносить користь суспільству, структурує його, підтримує його цілісний конструкт. Ще в Стародавньому Китаї Конфуцій і Мо-цзи обґрунтували необхідність існування влади як механізму підтримки порядку у комунікації між людьми, яка регулює відносини між керуючими і керованими. З точки зору біологічної інтерпретації влади вона розглядається як механізм приборкання, приборкання людської агресивності, укоріненої в найглибших, фундаментальних інстинктах людини як біосоціальної істоти.

Історичний досвід показує, що там, де з'являється необхідність в узгоджених діях людей (чи то окремо взята сім'я, соціальний прошарок

група, нація чи суспільство в цілому), там відбувається підкорення їх діяльності для досягнення конкретних цілей. В даному випадку визначаються владарюючі і підвладні. Мотиви підкорення досить різні. Але, головний з них, на нашу думку, має полягати у зацікавленості в досягненні поставлених цілей. Отже, можна констатувати, що влада виступає як регулятор суспільних відносин.

Але є і зворотній бік феномену влади: зловживання владою людьми, нею наділеними, використання ними владних можливостей для своєї особистої користі, а не для суспільного блага. Влада і насильство часто постають як тотожні поняття. Там, де є насильство, там є і почуття страху, яке не завжди займало останню роль в інструментарії влади. Всі економічно розвинуті країни сучасного світу у своєму розвитку пройшли через важливий історичний етап: часи тотального страху перед політичною владою. США пройшли через війну за незалежність, громадянську війну і війну профспілок, Великобританія пройшла через протекторат Кромвеля Славетну революцію, Франція – через революцію 1789 р., епоху військової демократії плебсу і прогресивну диктатуру Наполеона. Вся Західна Європа пройшла через кровопролитні війни за свободу совісті, а потім через каскади революцій 1848 р. і 1918 р. Кожен із цих політичних актів супроводжувався публічним масовим насильством, носіями якого були спонтанно висунуті народні лідери, що діяли від імені нації.

Ще Т. Гоббс говорив, що головна ознака держави полягає в монополії на примус і насильство. Але вся справа у тому, що до якоїсь межі насильство приносить користь, однак переступивши цю межу виникає протест, який виливається в повстання, революцію, військовий переворот і т. ін. Знайти межу корисності насильства досить важко, так як обставини весь час змінюються, а тому «зловити» переломний момент під силу лише кваліфікованим спеціалістам, які мають вагоме слово. Якщо вчора здійснити таке насильство було можливим, то у сьогоднішній його використання може бути навіть смертельно небезпечним для суб'єкта цього насильства. Цікаво, що, як правило, право на насильство відводять виключно державі. Це має рацію у тому випадку, коли держава покликана розв'язувати суперечності між необхідністю порядку і розмаїттям інтересів в суспільстві, які супроводжуються конфліктами. У такому

випадку, звичайно, ніхто не буде покладатись, щоб одні поступались своїми інтересами заради інших. Тому при кожному політичному режимі існують конкретні виміри і механізми попередження і покарання правопорушень, виправні заклади. Звичайно, насильство в нашому житті застосовується не тільки державою, але і, наприклад, батьками по відношенню до своїх дітей, керівниками якихось закладів і організацій по відношенню до своїх підлеглих. Але їх дії протиправні, адже закон забороняє такі дії під страхом застосування до них насильства.

Потрібно сказати, що насильство, погрози, примус не являються єдиним засобом встановлення порядку державою і дуже строго регламентуються законом. Тому говорять про легітимність (узаконення) права держави на насильство. Влада є також правовим поняттям, що означає споглядання цінностей згідно суспільних інтересів. Це законне право приймати рішення, яким люди зобов'язані підкорятись, легальне право використовувати примус в ім'я панування законів. Влада надзвичайно необхідна для досягнення цілей, бо державна політика навряд чи буде ефективною, якщо не дотримуються правила, встановлені для реалізації цієї політики. Саме тому, що легітимність відіграє важливу роль, державне керівництво намагається обґрунтувати свою владу, спираючись на конкретні принципи. Так, зокрема, уряд намагається створити ситуацію, в якій рішення визнавались і дотримувались би «не на страх, а на совість», з вірою в моральну правоту рішень і законів. Причому, «Легітимація здійснюється не обов'язково державними органами, а завдяки засобам масової інформації, системи освіти і іншими інститутами громадянського суспільства»¹⁰. Говорячи про моральність намірів в науковій думці розрізняють фатальний і поведінковий контроль. У випадку фатального контролю А виявляє вплив на наслідок дій Б, не піклуючись ні про його мотиви ні про його вчинки. У випадку поведінкового контролю А впливає на наслідок дій Б лише в тій мірі, в якій йому попередньо вдалось мотивувати Б вчинити бажаним для себе (А) чином.

У наш час влада пов'язується з демократичним устроєм і розглядається як позитивне явище лише в контексті демократії. Адже такі поняття як «тиранія»,

«автократія», «деспотія», «авторитаризм» нероздільно пов'язані з диктатурою, а їх використання є негативним явищем. Головне протиріччя тимчасової диктатури полягає в тому, що вона намагається стати вічною і переступити обмежувачі її положення закони. Наділяючи владою якусь особу, завжди необхідно пам'ятати про небезпеку того, що вона добровільно не відмовиться від неї.

Деякі дослідники в сучасній науковій літературі виділяють не лише владу страху, але й страх влади. Наприклад, Х. Хекхаузен у своїй роботі «Мотивація влади» виділяє п'ять видів страху влади перед: «1) розростанням своїх джерел влади; 2) їх втратою; 3) їх використанням; 4) застосування влади у відповідь; 5) безуспішністю свого впливу на інших»¹¹.

Заперечуючи, таким чином, атрибутивну роль насильства в політиці, ми все ж таки вважаємо, що специфіка влади (передусім державної) полягає в наявності системи засобів впливу на об'єкт, яка включає апарат насильства (армія, спецслужби, правоохоронні органи тощо). Для того, щоб у суспільстві були забезпечені порядок і стабільність держава мусить мати монополію на використання фізичного насильства. Там, де ця вимога не дотримується, виникають різні центри влади, які використовують у боротьбі один проти одного насильні засоби, а органи державної влади не в змозі забезпечити політичну стабільність, інтеграцію суспільства. Зрештою, нормальний політичний процес порушується бунтами, повстаннями, революцією. Виступаючи проти отождолення влади і насильства, ми, тим не менше, не розділяємо і думку, згідно якої фізичний примус виключається із числа засобів політики. Так Х. Арендт стверджує, що використання насильства – це не застосування влади, а її відсутність. В реальному житті неможливо уявити політичну владу, яка мала б повну підтримку всього суспільства. Завжди є групи населення, які не задоволені існуючими політичними інститутами. В період соціальних перетворень насильство слугує засобом їх захисту від зовнішньої загрози, нейтралізації чи усунення політичних противників, але не може підмінити самих реформ, націлених на створення конкретних соціальних, економічних і політичних структур і відносин. Обмеженість можливостей

насильства, як регулятора суспільних відносин, усвідомлювали навіть ті мислителі, які вважали, що воно відіграє важливу роль в соціальному житті. Насильство відноситься до числа дорогоцінних політичних засобів. Його використання пов'язане з великими людськими жертвами і розрухами матеріальних цінностей. На багато десятиліть назад відкинуті в економічному відношенні країни, які стали ареною громадянських війн, політичних конфліктів. Але правильне використання його забезпечує порядок у суспільстві.

Отже, ми щойно довели не лише необхідність і доцільність використання влади, але й такого її інструменту як насильство. Одночасно, стверджується, що виключним правом на його застосування володіє держава. Але державне керівництво, застосовуючи насильство, повинно бути впевнене, що його дії вважаються більшістю населення достатньо моральними і відповідають його інтересам. В якійсь мірі влада є платою за життя в суспільстві, бо жити в суспільстві і бути вільним від його правил неможливо.

Джерелом влади може бути не лише насильство, але і багатство, положення в суспільстві, володіння інформацією, а також, досвід, знання, особливі навички, харизма, нерідко і організація. Тут потрібно розглянути такий важливий критерій при застосуванні будь-якої влади, як її ефективність. Вона визначається ступенем досягнення поставлених цілей. Але виходячи з цього, слід визнавати ефективною і ту владу, яка є руйнівною для суспільства. Ось чому місце найбільш важливої ознаки ефективності влади буде займати довіра до неї з боку об'єкта влади. Довіра формується на основі позитивної ролі влади в суспільстві, тобто забезпечення нею поступального розвитку даного суспільства. У той же час ефективність влади тісно переплітається з її легітимністю. При цьому слід зазначити, що влада може бути ефективною, але нелегітимною і, навпаки. Основну роль у вирівнюванні в одну площину цих двох ознак влади відводиться стабільності. Як неефективною, так і нелегітимною влада довго залишатись не може.

Хоча є група дослідників, які піддають сумніву ефективність влади. Наприклад, російський науковий діяч Є. Альбац пише, що «ефективної влади» за визначенням не буває. Буває лише «більш ефективна» чи «зовсім

неефективна». Влада – це люди, а, виходить, вони представляють свої інтереси і інтереси своїх партій. Змусити людей влади приймати рішення, які суперечать їх уявленням про те, «що таке добре, а що таке погано», можна лише тільки одним: погрозою, що вони цю владу втратять. А це, в свою чергу, – пише вона, – відкриває широке поле можливостей для просування своїх вимог і тими, хто стоїть внизу, – громадянами. Вони, відстоюючи вже свої інтереси, тиснуть на політиків, погрожуючи, що наступного разу проголосують за інших, і цим самим виторговують собі товар кращої якості [...]»¹².

Водночас, слід зауважити, що беззаперечним атрибутом влади має виступати її самоорганізація. Як стверджує В. С. Соловійов «Влада часто виявляється наслідком самої соціальної природи людини. Однак, як тільки прояви влади набувають суспільного характеру, головною її ціллю стає створення і підтримка порядку, важливим засобом якого і виступає влада. У зв'язку з цим людям зовсім не потрібно створювати владу. Їм достатньо її прийняти і підкоритися їй, тим самим встановлюється відомий порядок».¹³ Отже, під самоорганізацією влади потрібно мати на увазі той порядок дій у суспільстві, організації, чи групі, при якому особа чи колектив на добровільних засадах приймає встановлені норми і правила поведінки.

Таким чином, підсумовуючи все вище сказане варто зробити наступний висновок: 1) влада є головною політичною цінністю, без якої неможливе функціонування як окремої соціальної організації чи групи, так і суспільства в цілому. Влада приносить користь суспільству, структурує його, підтримує його цілісний конструкт; 2) невід'ємним атрибутом влади в суспільстві є примус, який часто базується на насильстві. Виключне право на насильство має держава. Уникнення зловживання насильством уможливорює легітимність влади; 3) головним мотивом підкорення владі виступає зацікавленість в досягненні поставлених цілей; 4) на сьогоднішній день досконала політична влада може сформуватись лише в межах високого розвитку демократії; 5) важливим критерієм функціонування будь-якої влади є її ефективність. Вона визначається мірою досягнення поставлених цілей і довірою населення; 6) влада завжди передбачає самоорганізацію.

У підсумку наших розмислів, стосовно цінностей влади зауважимо, що суспільство природно облаштовано на засадах таких соціальних відносин, коли воля керованих підкоряється волі керуючих. Тобто без влади суспільство існувати не може. Інша справа, що ціннісний вимір цих відносин може бути визначений як такий, який ми позначимо поняттями конструктивність і деструктивність.

Деструктивність влади наявна тоді, коли немає єдинства цілі, яке проявляється не стільки в «служінні самій собі», а скільки в «служінні» соціуму; немає єдинства волі; немає компетентності; немає інформаційної забезпеченості; немає здатності протидіяти різного роду маніпуляціям; а головне тоді, коли увага акцентується скоріше на примусі, насильстві, авторитеті, маніпуляції тощо.

Конструктивність влади проявляється, перш за все, у задоволенні потреб і інтересів суспільства і людини; у взаємозв'язку влади і управління (бо функція влади – утримувати соціальний порядок в інтересах владарюючого суб'єкта, а функція управління – вирішувати питання не тільки збереження соціального порядку, але і його розвитку, зміни, у зв'язку з необхідністю забезпечити продуктивність соціальних форм); у побудові такої держави, яка буде забезпечувати належний суспільний лад.

З точки зору такого погляду можна збагнути дійсну позитивну сутність влади.

¹Філософський енциклопедичний словник. – К., 2002 – С. 94.; ²Халипов В. Ф. Власть. Основы кратологии. – М., 1995. – С. 3.; ³Основы государства и права. / Под ред. О. Е. Кутафина. – М., 1993. – С. 4.; ⁴Філософський енциклопедичний словник. – Там само.; ⁵Політологія / Ф. М. Кирилюк, М. І. Обушний, М. І. Хилько та ін.; За ред. Ф. М. Кирилюка. – К., 2004. – С. 188.; ⁶Шляхтун П. П. Політологія (Теорія та історія політичної науки): Підручник. – К., 2002. – С. 177.; ⁷Байтин М. И. Государство и политическая власть. – Саратов, 1972. – С. 112.; ⁸Амелин В. Н. Власть как общественное явление // Социально-политические науки. – 1991. – № 2. – С. 3.; ⁹Болл Т. Власть // Полис. – 1993. – № 5. – С. 42.; ¹⁰Амелин В. Н. – Зазнач. праця. – С. 11.; ¹¹Хэксаузен Х. Мотивация власти / <http://flogiston.ru/library/hechauzen2>. – С. 6.; ¹²Альбац Е. Государственное устройство: Миф об эффективной власти / Ведомости. – 06.12.2006. - №230 (1757).; ¹³Соловьев В. С. Сочинения в 2-ух т. М., – 1990. – С. 458.